

**ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ****Резюме**

У статті розглянуто особливості формування лідерських якостей у студентів гуманітарних спеціальностей, специфіку організації освітнього процесу закладу вищої освіти. Охарактеризовано лідерські якості сучасного фахівця: загальнопрофесійні, творчі, соціально-психологічні, соціально-комунікативні. Виділяються компоненти, які визначають лідера. Основні риси особистості майбутнього фахівця структуровані за компонентами: комунікативним, організаторським, гностичним, конструктивним. **Мета** дослідження полягає у визначенні психолого-педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів гуманітарних спеціальностей в закладі вищої освіти. **Методи** дослідження: системний аналіз, порівняння, систематизація, класифікація та узагальнення науково-методичної літератури; метод системного аналізу психолого-педагогічної літератури, інтерпретація основних положень дослідження. Розробка методики формування лідерських якостей на засадах особистої відповідальності базується на діяльнісному, особистісно-орієнтованому, аксіологічному, системному, компетентнісному підходах, принципі розвитку. **Результати**: визначено, що психолого-педагогічними умовами ефективного розвитку лідерських якостей студентів гуманітарних спеціальностей в закладі вищої освіти є: урахування індивідуально-психологічних особливостей і розвиток мотивації лідерства студентів; розвиток відповідальності (від конкретно-ситуативної до відповідальності як стійкої особистісної властивості) як основи відповідального лідерства; створення розвивального особистісно-орієнтованого середовища в тренінговій та реальній навчальній і позанавчальній взаємодії студентів, яке відзначається релевантними характеристиками (зміст діяльності, групова динаміка, проблемність, рефлексія), спрямованими на розвиток відповідальності як основи лідерства; забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців галузі шляхом організації студентського колективу, самоврядування та використання інтерактивних форм роботи (тренінги, рольові ігри тощо). Представлено види технологій, що найбільш ефективно використовуються з метою особистісного розвитку. Зроблено **висновок**, що при формуванні лідерських якостей необхідно враховувати особливості соціального середовища, специфіки професійної діяльності та викликів, що постають перед майбутніми фахівцями. Лідерські якості особистості визначаються як безпосередня умова реалізації лідерства.

Ключові слова: лідерські якості; психолого-педагогічні умови; студенти гуманітарних спеціальностей; заклад вищої освіти.

Вступ. Соціально-психологічні трансформації, що відбуваються в сучасному суспільстві, зумовлюють необхідність змін у різних сферах життєдіяльності людини. Розвиток суспільства залежить від професіоналів, які мають нестандартне мислення, творчу уяву, виявляють лідерські якості, здатні брати відповідальність за своєчасне вирішення соціально-психологічних проблем. Сталий розвиток суспільства, яке здатне переглянути систему традиційних поглядів, передбачає інноваційний потенціал розвитку, носієм якого визначаються майбутні фахівці галузі. У зв'язку з цим для формування лідерських якостей студентів використовуються освітні ресурси закладів вищої освіти.

Оскільки лідерство є вищою формою майстерності, то для набуття професійної компетентності майбутні фахівці повинні мати високорозвинені лідерські якості. Тому студенти гуманітарних спеціальностей потребують формування лідерських якостей вже під час навчання у закладі вищої освіти, щоб розвивати та вдосконалювати їх у професійній діяльності.

Різні аспекти лідерства досліджували вчені: Дж. Адейр, Б. Басс, У. Бенніс, Р. Бояціс, К. Вороніна, Д. Гоулман, Т. Гура, Р. Дафт, Е. Маккі, В. Міляєва, А. Мітлош, О. Романовський, Р. Стогділл, Г. Юкл та багато інших. Вчені розкривають сутність феномену лідерства, визначають особливості лідерських якостей сучасного фахівця. Так, Б. Басс у своєму фундаментальному дослідженні лідерства стверджує, що лідерство є універсальним явищем, і в соціальних рухах лідерство відіграє важливу, якщо не найважливішу роль, і тому воно є важливим предметом

ПЕДАГОГІКА

вивчення (Bass, 2005). У. Бенніс підкреслював, що лідером не народжуються, а, скоріш, становляться (Bennis, 2009). Численні концепції лідерства визначають, загалом, три основні підходи до розгляду цього питання: з точки зору лідерських якостей, що підтверджує наявність певних унікальних особистісних якостей, які людина отримує з народження, а також певного рівня її інтелекту й освіти, виразної зовнішності, впевненості у собі, ініціативності тощо; з позиції визначення лідерської поведінки, де стверджується, що лідерські якості можна успішно розвинути; на засадах ситуативного підходу, що передбачає врахування конкретної ситуації, яка склалася й від якої безпосередньо залежить ефективність лідерства, але особисті якості та поведінка лідера також є важливими факторами та обов'язково беруться до уваги (Мітлош, 2007).

Кожна з теорій наголошує на володінні лідером певними особистісними характеристиками. Так, К. Вороніна у своєму дослідженні визначає рівні лідерських якостей та виокремлює окремі аспекти: лідерство як дія і поведінка та лідерство як інструмент досягнення результатів і мети (Вороніна, 2009). С. Калашнікова характеризує лідерство як центр групових інтересів, це мистецтво досягнення згоди, а також інструмент для досягнення цілей і бажаного результату (Калашнікова, 2010). На думку В. Міляєвої, одним із найефективніших шляхів є впровадження принципів лідерства в структуру професійної компетентності (Міляєва, 2017). Термін «лідерство» розкриває відносини домінування та підпорядкування, впливу й слідування в системі міжособистісних відносин у групі. Теорія лідерських ролей розглядає, зокрема, роль лідера як «соціально-емоційного фахівця», що вирішує проблеми людських відносин (Шапар, 2007). Лідерські якості дослідники визначають як відносно стійкі та взаємопов'язані утворення особистісних характеристик, об'єднаних у когнітивно-емоційну, морально-вольову, соціально-комунікативну та індивідуально-парадоксальну сфери (Романовський, 2017). Д. Гоулман, Е. Маккі, Р. Бояціс підкреслюють, що лідерство завжди має емоційну основу, а компоненти емоційного інтелекту (впевненість, самосвідомість та емпатія) дозволяють лідерам сформулювати значущу спільну мету (Goulman, Makki, & Voiatsis, 2019). Дж. Адейр визначає їх «еталонний набір» лідерських якостей: ентузіазм, чесність, впевненість у собі, стійкість, справедливість, доброта, скромність (Adair, 2007). Г. Юкл розкриває такі лідерські якості сучасного фахівця: цілісність, енергійність, стресостійкість, впевненість у собі, внутрішній локус контролю, емоційна зрілість, мотивація до влади, орієнтація на досягнення успіху, потреба в афіліації (Юкл, 2012).

Отже, на основі аналізу літератури можна визначити, що лідерство – це певний внутрішній стан глибоко мотивованої людини, націленої на досягнення успіху, впевненої у своїх рішеннях, цілеспрямованої у професійній діяльності. Лідерські якості особистості визначаються як безпосередня умова реалізації лідерства.

Метою статті є визначення психолого-педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів гуманітарних спеціальностей в закладі вищої освіти. Завдання: розкрити лідерські якості сучасного фахівця; виділити компоненти, що визначають лідерську особистість; з'ясувати особливості організації освітнього процесу; визначити групи умов та види технологій, що найбільш ефективно використовуються з метою особистісного розвитку.

Методи та методики дослідження. Для вирішення окремих завдань використовувалися такі теоретичні методи дослідження: системний аналіз, порівняння, систематизація, класифікація та узагальнення науково-методичної літератури; метод системного аналізу психолого-педагогічної літератури, інтерпретація основних положень дослідження. Методологічну основу дослідження розроблено на основі врахування положень функціонально-діяльсного, аксіологічного, універсального, особистісно-діяльсного підходів.

Результати. Умови сучасного життя ставлять перед українською системою професійної освіти завдання модернізації, функціонування на основі інноваційного шляху розвитку. Готовність до змін, мобільність, здатність до нестандартних трудових дій, відповідальність і самостійність – характеристики успішного професіонала у своїй галузі. Можливість успішної реалізації цього завдання потребує вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців на етапі навчання у закладі вищої освіти.

Аналіз наукових досліджень та вимог до рівня професійної підготовки студентів гуманітарних спеціальностей в закладі вищої освіти дозволив виділити основні якості особистості та структурувати їх за чотирма компонентами:

Комунікативний компонент – як комунікативна сумісність, легкість і впевненість у спілкуванні, психологічна контактність; здатність вести діалог із суб'єктами професійної комунікації; гнучкість в освоєнні нових ролей у групі, гуманність у спілкуванні; соціально-комунікативна індивідуальність.

Організаторський компонент – відкритість; самоменеджмент; мотивована активність; ініціативність у створенні безбар'єрного середовища; авторитарність; толерантність; рефлексивність.

Гностичний компонент – загальна культура особистості; критичність мислення; самостійність у пізнанні нового; вміння знаходити та варіювати нові знання; здатність до узагальнення професійного та соціального досвіду; пізнавальна активність; інформаційна культура.

Конструктивний компонент – чутливість до змін; здатність до проектування власної діяльності з урахуванням професійних стандартів; вміння коригувати власні дії та поведінку; здатність до пошуку та вибору альтернатив; цілеспрямованість і наполегливість у конструюванні професійної діяльності; здатність до проектування безбар'єрного простору; плюралізм тощо.

Порівняльний аналіз наукових досліджень щодо проблеми лідерства дозволив виділити лідерські якості сучасного фахівця: перспективне бачення та стратегічне цілепокладання; креативність і чутливість до змін; цілеспрямованість і здатність до навчання «через все життя»; рішучість і організаційна проникливість; загальна та соціальна проактивність; харизматичність і схильність до співпраці. Розкриємо їх сутність.

Перспективне бачення і стратегічне цілепокладання – ця якість дозволяє створювати образ нового, ще не реалізованого майбутнього і представляти його послідовникам.

Креативність і чутливість до змін – дана якість забезпечує можливість для кожної ситуації підібрати найбільш оптимальне рішення і передбачає розумний ризик, готовність переборювати перешкоди, внутрішню мотивацію, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думку оточуючих.

Цілеспрямованість і здатність до навчання «через все життя» – передбачає орієнтованість на результат, здатність вибирати для його досягнення різні маршрути. Дозволяє, постійно утримуючи перед очима мету, вибирати для її досягнення різні маршрути.

Харизматичність і схильність до співпраці – дана якість лідера передбачає чітке усвідомлення власних цілей, сміливість бажань, відкритість самовираження, здатність впливати не тільки на групу, але і на маси, неймовірний заряд енергії, який поширюється на оточуючих, керована або неусвідомлена здатність впливу на оточуючих людей.

Рішучість і організаторська проникливість – це вміння передбачати і грамотно керувати подіями, планувати і ретельно обмірковувати всі майбутні заходи; здатність вдосконалювати робочий процес, організувати його так, щоб він став максимально результативним при мінімумі вкладених зусиль.

Ініціативність і соціальна проактивність – соціальна проактивність розглядається як ініціативність, висока активність і відповідальність за своє життя, за кожен день, хвилину, мить. Дана якість має на увазі, що людське життя залежить не від навколишнього оточення, держави, близьких людей, а безпосередньо є наслідком певних рішень і виборів, а для цього лідер повинен володіти ініціативою.

Розглянемо особливості формування лідерських якостей у студентів гуманітарних спеціальностей закладу вищої освіти. Для майбутнього фахівця галузі важливо володіти загальнолюдськими, професійними та особистісними цінностями, бути наділеним високими моральними та духовними чеснотами, щиро любити обрану професію, самовдосконалюватися та саморозвиватися. Найвищою цінністю в ціннісно-смісловій ієрархії фахівця має бути людина.

Досягненню реальних цілей вищої освіти допомагає залучення студентів у таку освітню діяльність, в якій здатності лідера можуть бути максимально проявлені та розвинені. Як показують дослідження з проблеми, уявлення про лідерство формуються у студентів більше на основі особистісного досвіду (включення в лідерство або спостереження за іншими лідерами), ніж, наприклад, під впливом соціальних умов, тому часто образ лідерства має характер стереотипу. Тому формування лідерських якостей студентів гуманітарних спеціальностей передбачає створення відповідних сприятливих умов, спрямування діяльності студентів на розвиток мотивації бути лідером, розширення знань про лідерство у фаховій діяльності, розвиток та включення лідерських умінь у психолого-педагогічний інструментарій, дотримання стійкої лідерської позиції, навіть під впливом негативних життєвих явищ.

Отже, в основу формування лідерських якостей студентів гуманітарних спеціальностей мають бути покладені такі положення: формування лідерських якостей повинно здійснюватися у процесі підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності упродовж усього періоду їх навчання; необхідною передумовою особистісного та професійного розвитку є гуманістична

ПЕДАГОГІКА

спрямованість процесу підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності; використання інноваційних форм і методів, технологій навчання, що є передумовою розвитку творчості, ініціативності та їх самостійності; визначальною тенденцією підготовки до майбутньої професійної діяльності є інтеграція науково-теоретичної, практичної та ціннісної сфер діяльності студентів.

Підготовка студентів гуманітарних спеціальностей до формування лідерських якостей передбачає сформованість компонентів, які виступають як база знань, система дій та цінностей, що забезпечують їх практичну реалізацію та ґрунтується на теоретичному, організаційно-практичному ціннісно-орієнтованому рівнях.

Теоретичний рівень складається з єдності методологічних, теоретичних і технологічних знань, що інтегрують спеціальні (професійні) знання і вміння їх використовувати під час вирішення професійних завдань та виявляється у таких показниках, як: обізнаність із теоріями лідерства, ознаками прояву лідерських якостей і чинниками, що впливають на формування лідерських якостей; обізнаність із сутністю поняття «лідерські якості», їх показниками та особливостями прояву.

Організаційно-практичний рівень включає в себе наявність освітнього середовища закладу вищої освіти, що дозволяє формувати лідерські якості за ознаками їх прояву; уміння контролювати, коригувати та використовувати чинники, що впливають на реалізацію особистісних лідерських якостей; уміння знаходити та ефективно використовувати форми і методи у майбутній професійній діяльності та лідерської позиції. Він передбачає формування у студентів умінь прогнозувати, планувати і проектувати власну діяльність, обирати поведінку, приймати рішення, передбачати їх наслідки та нести за них відповідальність.

Ціннісно-орієнтований рівень передбачає формування ціннісних орієнтацій та смислів як одного з найважливіших соціально-психологічних механізмів формування взаємовідносин студентської молоді, її ставлення до життя і свого місця в ньому, духовної свободи. Система розвитку лідерських якостей студентів гуманітарних спеціальностей закладу вищої освіти передбачає створення як відповідного розвивального середовища (спеціальні психолого-педагогічні впливи, групова взаємодія в процесі тренінгу, організація суспільно-значущої діяльності студентів), так і комплекс засобів, спрямованих на розвиток мотивації самопізнання та самовдосконалення особистості, саморозвиток відповідальності як інтегральної особистісної якості, що виступає системоутворюючою стосовно лідерських якостей.

У цілісному освітньому процесі виділяють такі структурні компоненти: особистісний компонент як сукупний суб'єкт процесу взаємодії учасників освітнього процесу; цільовий компонент, який визначається вимогами до особистості та діяльності професіонала, які містяться в моделі фахівця, кваліфікаційною характеристикою, державному освітньому стандарті тощо; змістовний компонент включає те, що підлягає засвоєнню студентами для реалізації заданих освітніх цілей; операційно-діяльнісний компонент (технології, форми, методи) є реалізацією освітніх цілей і завдань, здійснюється за допомогою організації взаємодії за допомогою певних методів, прийомів, технологій навчання та організаційних форм; психолого-педагогічні умови як компонент процесу навчання.

Для організації ефективного освітнього процесу в закладі вищої освіти необхідне створення мотиваційних (формування у студентів необхідної мотивації на активну навчальну та пізнавальну діяльність, презентація студентами своїх досягнень), змістовних (розробка необхідної навчально-програмної документації, забезпечення студентів навчально-методичними комплексами з дисциплін, дидактичними матеріалами, методичними посібниками) та організаційних (тимчасові рамки та режим навчання, організаційна структура освітнього процесу, застосування активних форм і методів навчання, зміна різноманітних видів діяльності, облік періодів найбільшої працездатності тощо) умов.

Важливу роль в освітньому процесі грає рефлексивний компонент. Підведення підсумків кожного етапу навчання необхідно не тільки для оцінки його результативності, а й для розвитку рефлексії та самоаналізу як властивостей особистості студента, самого викладача, також формування потреби в самовдосконаленні.

Спираючись на досягнення соціальної філософії, філософії освіти, соціології, культурології, психології та педагогіки, сучасна система вітчизняної вищої освіти має орієнтуватися на створення оптимальних умов для становлення гармонійно та всебічно розвиненої особистості компетентного фахівця, яка творчо мислить, здатна до самовдосконалення та самореалізації, володіє почуттям відповідальності, громадянської самосвідомості та активності,

формувати умови для реалізації особистісного потенціалу студентів з метою оптимізації соціального життя, стимулювати розвиток у студентів потреби в служінні суспільству та розвивати лідерські якості.

У сучасних умовах випускник закладу вищої освіти повинен володіти не тільки професійними знаннями, вміннями та навичками, а й певним набором лідерських якостей, що дозволяють йому успішно реалізовувати свій творчий потенціал у практичній діяльності. Саме тому у практиці вищої освіти повною мірою мають використовуватися соціально-виховні умови освітнього процесу, які можуть сприяти формуванню лідерських якостей студентів. Відповідно виникає необхідність у виявленні основних тенденцій, принципів, психолого-педагогічних умов і технологій, що сприяють формуванню та розвитку лідерських якостей особистості в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Досягненню реальних цілей вищої освіти допомагає залучення студентів у позанавчальну діяльність, оскільки далеко не завжди здатності лідера можуть бути розвинені лише в процесі навчальної діяльності. Виховна робота у системі вищої освіти спирається на історично сформовані традиції світової цивілізації. Її основними принципами є загальність освітнього простору, поєднання загальнолюдських цінностей з національними і регіональними традиціями, повага до праці та професіоналізму, превалювання духовного над матеріальним, моральне, естетичне, екологічне та патріотичне виховання, пріоритет здорового способу життя, ефективність соціальної взаємодії, вільне самовизначення та самореалізація особистості.

Результати дослідження визначають необхідність цілеспрямованого формування лідерських якостей у студентів гуманітарних спеціальностей на основі особистої відповідальності, що проявляється як інтегральна якість особистості та має складну структуру. Виявляється дана якість на різних рівнях: ситуативному, стійкої особистісної якості, а в найбільш розвиненому вигляді виступає основою організації життєдіяльності та побудови життєвого шляху особистості. Саме відповідальність має значний вплив на успішність лідерства поряд з іншими чинниками (високим рівнем інтелекту та знань, чесністю, здоровим глуздом, ініціативністю, впевненістю в собі, дисциплінованістю, наполегливістю, певним соціально-економічним статусом тощо). Відповідальність розглядається, по-перше, як інтегральна якість, що виступає системоутворюючою відносно лідерських якостей особистості; по-друге, саме розвиток відповідальності стимулює розвиток лідерських якостей особистості та сприяє становленню відповідального типу лідера.

В основі розробки методики формування лідерських якостей на основі особистої відповідальності – діяльнісний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, системний, компетентнісний підходи, принцип розвитку.

Згідно з діяльнісним підходом розвиток відповідальності, а на її основі – й лідерських якостей особистості, відбувається в умовах освітньої діяльності, яка здійснюється в процесі групової взаємодії, яка також має велику значущість в студентському віці. Саме в груповій взаємодії яскраво виявляються процеси становлення та розвитку групи, виокремлення лідерів, формування групових цінностей і норм. Професійний контекст діяльності студентів дозволяє їм виявити власні здібності, досягнення, пов'язані з майбутньою професійною сферою.

Особистісно-орієнтований підхід полягає у розкритті потенційних можливостей і здібностей особистості, зокрема лідерських: відповідальності, спрямованості на самостійність, толерантності, креативності, комунікативних та організаційних здібностей.

Виокремлення аксіологічного підходу ґрунтується на тому, що в багатьох наукових працях цінності особистості розглядаються як системоутворюючий фактор, що визначає її саморозвиток. Згідно з цим підходом особистість оволодіває моральними, естетичними, культурними цінностями, пропускаючи через себе, «суб'єктивуючи їх». Одним із провідних компонентів відповідальності виступає морально-ціннісний.

Виходячи з принципу системності, розвиток певної системи особистісних якостей, у тому числі лідерських, розглядається як цілісний процес, властивості якого не зводяться до властивостей його окремих ліній, напрямків, компонентів. При цьому визначається відповідальність як ціннісно-сміслова складова лідерських якостей особистості, яка єднає останні в єдине системне утворення, забезпечуючи його розвиток у студентів у напрямку гуманістичного, орієнтованого на найвищому взірці суспільної моралі, відповідального лідерства. Процес розвитку відповідальності та її складових розглядається як основа розвитку всієї системи лідерських якостей особистості.

ПЕДАГОГІКА

Компетентнісний підхід до процесу розвитку лідерських якостей особистості виявляється в тому, що при організації освітньої діяльності дає змогу розглянути розвиток професійної компетентності майбутніх фахівців як поетапний процес набуття фахових знань, практичних умінь організації діяльності та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до суб'єктів і способів діяльності, що відповідає запитам суспільства. Т. Дудка, В. Гребенюк стверджують, що процес формування професійної компетентності студентів гуманітарних спеціальностей полягає у: необхідності уміння вчитися та освоювати професію; потребі систематичного обґрунтування феномену багаторівневості функціонування явищ та процесів оточуючої реальності; формуванні стійкого розуміння взаємозв'язку феноменологічного функціонування від впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників; усвідомленні значущості професійного саморозвитку та самоосвіти (Дудка, & Гребенюк, 2022). Важливим є також поглиблення саморозуміння та самопізнання особистості на основі внутрішнього діалогу і рефлексії як психологічного механізму.

Оскільки психічні явища багатовимірні, то, згідно з принципом розвитку, розвиток лідерських якостей особистості розглядається у двох системах вимірювання: у динамічному та статичному вимірах. Динамічний вимір досліджуваного явища передбачає погляд на нього як на процес і опис та обґрунтування у термінах функціонування. У зв'язку з цим, розвиток окремих якостей особистості постає як підсистема процесу розвитку особистості як системи. Окрім того, процесуальний план розгляду потребує врахування тих рушійних, детермінуючих сил, які запускають і підтримують динамічні зміни у досліджуваному явищі. Якщо йдеться про статичний вимір розвитку лідерських якостей, то передбачається певний результат цього процесу, як момент формування та розвитку.

Принцип розвитку виявляється ще й у тому, що розвиток лідерських якостей студентів розглядається як процес, усі зміни в системі психологічних якостей особистості є незворотними, оскільки вони розуміються як підсистема в системі особистісного розвитку, що завжди здійснюється на нових умовах, на новому етапі, базуючись на попередніх системних якостях.

Узагальнення досліджень, присвячених психолого-педагогічним технологіям, які найбільш ефективно використовуються з метою особистісного розвитку, дозволяє виокремити наступні види технологій: інтеграційні, які передбачають інтеграцію знань та умінь різних навчальних дисциплін, різноманітних видів діяльності та форм організації освітнього процесу; ігрові, спрямовані на формування у студентів уміння розв'язувати творчі завдання: ділові та рольові ігри, імітаційні вправи, ігрове проектування, вирішення практичних завдань; тренінгові, які забезпечують опрацювання окремих алгоритмів розв'язання творчих завдань; діалогові тренінги, які спрямовані на розвиток діалогового мислення в системі суб'єкт-суб'єкт. Важливу роль при цьому мають відігравати психологічні тренінги, аналіз проблемних ситуацій, наближених до реальних умов професійної діяльності (Гура, 2016).

Проведений аналіз показав, що в умовах тренінгових й ігрових технологій створюються сприятливі умови для розвитку потреби особистості в розвитку своїх лідерських здібностей, для вивчення на практиці закономірностей та механізмів соціально-психологічного впливу, для оволодіння лідерськими вміннями. Стосовно розвитку відповідальності, тренінг також має значні можливості, оскільки в ньому активізується процес рефлексії, міжособистісна взаємодія в групі й зворотній зв'язок стимулюють розвиток соціальної відповідальності особистості. Мотивація учасників до розвитку лідерських якостей виступає одним із внутрішніх чинників активності особистості. Саме тому розвиткові мотивації досягнення, стимулюванню учасників до саморозвитку і самовдосконалення відводиться значна увага як на етапі формування групи, так і в процесі тренінгу.

Одним із основних механізмів саморозвитку особистості є рефлексія, значення якої підкреслюють переважна більшість дослідників (Марусинець, 2016). З метою розвитку рефлексії студентів на заняттях застосовуються спеціальні процедури, в основі яких – зворотній зв'язок та самоаналіз учасників освітнього процесу, що відображають результати самопізнання, самоспостереження, усвідомлення процесів групової взаємодії та свого місця у структурі групи.

Однією із важливих умов формування лідерських якостей студентів є створення розвивального особистісно-орієнтованого середовища в тренінговій взаємодії. Взаємодія індивіда та освітнього середовища має подвійну спрямованість: з одного боку, особистість, виявляючи активність, впливає на середовище, змінює його і в процесі цього змінюється сама. Водночас здобувач вищої освіти входить у середовище закладу вищої освіти, яке має соціально-професійний характер, у мікросередовище навчальної та тренінгової групи. Внаслідок специфіки мікроклімату

та спрямованого впливу освітнє середовище закладу вищої освіти здійснює вплив на розвиток особистісних якостей студентів.

Методика формування лідерських якостей студентів спеціальності включала три етапи: ознайомлювальний, діяльнісний, самостійний та здійснювалася за трьома напрямками: під час лекційних занять з фахових дисциплін; під час практичних та семінарських занять з фахових дисциплін; у позааудиторній діяльності.

Заходи, які є ефективним засобом формування лідерських якостей студентів при запровадженні визначених психолого-педагогічних умов:

- мотиваційно-ціннісне спрямування майбутніх фахівців на успішну професійну діяльність за допомогою актуалізації позитивного досвіду досягнень і почуття успіху у спеціально змодельованих ситуаціях;

- забезпечення засвоєння майбутніми фахівцями практично-орієнтованих, інтегрованих знань про феномен лідерства на основі пізнавальної активізації студентів і критичної інтерпретації ними навчального матеріалу;

- застосування особистісно орієнтованих технологій, спрямованих на формування в майбутніх фахівців прикладних лідерських умінь;

- формування сукупності інтегрованих знань, умінь і навичок, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту на основі тренінгових вправ з рефлексії (розуміння й усвідомлення емоцій) та емоційного впливу.

З метою формування лідерських якостей студентів були проведені оглядові та проблемні лекції, семінари-дискусії та практичні заняття тренінгового типу, зміст яких визначався необхідністю формування певного прикладного лідерського уміння. Методами розвитку лідерських якостей у студентів на практичних заняттях тренінгового типу були різноманітні практичні вправи, мозкові штурми, ділові та рольові ігри. Було організовано спеціальну роботу з активізації студентів і критичного осмислення ними навчального матеріалу для забезпечення глибоких знань про лідерство та формування власного портрету «Я-лідер». Зміст завдань забезпечував виконання інтегративної функції лідера та цілеспрямованої функції лідера.

Дискусія. Грунтуючись на дослідженнях із проблеми формування лідерських якостей особистості, ми визначили наступні психолого-педагогічні умови для ефективного розвитку лідерських якостей студентів гуманітарних спеціальностей закладу вищої освіти:

- урахування індивідуально-психологічних особливостей і розвиток мотивації лідерства студентів;

- розвиток відповідальності (від конкретно-ситуативної до відповідальності як стійкої особистісної властивості) як основи відповідального лідерства;

- створення розвивального особистісно-орієнтованого середовища в тренінговій та реальній навчальній і позанавчальній взаємодії студентів, яке відзначається релевантними характеристиками (зміст діяльності, групова динаміка, проблемність, рефлексія), спрямованими на розвиток відповідальності як основи лідерства;

- забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців галузі шляхом організації студентського колективу, самоврядування та використання інтерактивних форм роботи (тренінги, рольові ігри тощо).

Таким чином, було визначено, що лідерство – це внутрішній стан людини, яка спрямована на досягнення успіху, глибоко вмотивована, веде активне діяльнісне життя, впевнена у своїх рішеннях і діях; а лідер – це член групи, який своїми безпосередніми діями інтегрує та цілеспрямовує її; функції лідера – інтеграція та цілеспрямовання колективу. Лідерські якості розглядаються як сукупність індивідуально-особистісних і соціально-психологічних властивостей особистості, що дозволяють їй виконувати роль лідера в групі. Компоненти, що визначають лідерську особистість: загальні особистісні якості лідера, які формують його систему цінностей, ставлення до людей і навколишнього світу; поведінка лідера, що передбачає взаємне розуміння, сприйняття, оцінки тощо; ситуація, у якій доводиться діяти лідеру, що визначає успішність його діяльності.

Проведене психолого-педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальших досліджень потребують питання формування лідерських якостей у студентів, що вже мають досвід роботи та методичний психолого-педагогічний супровід формування лідерських якостей фахівців галузі в умовах неперервної освіти.

Висновки. Лідерські якості справжнього фахівця галузі не з'являються самі по собі, звичайно, коли мова не йде про людину з яскраво вираженою харизматичністю. Вони можуть бути

ПЕДАГОГІКА

сформовані в процесі підготовки студентів у закладі вищої освіти, орієнтованої на формування у них лідерських якостей. Ми вважаємо, що успішність професійної підготовки студентів гуманітарних спеціальностей в закладі вищої освіти буде залежати від спрямованості освітнього процесу на формування у них лідерських якостей. У процесі формування лідерських якостей необхідно враховувати особливості соціального середовища, специфіку професійної діяльності та викликів, що постають перед майбутніми фахівцями галузі.

Отже, сучасний заклад вищої освіти мусить допомагати кожному студенту у визначенні себе як відповідальної, вільної у своєму творчому обранні, активної та ініціативної особистості. При цьому ключовими характеристиками формування лідера виступають особистісні орієнтації, засновані на прийнятті особи кожного студента як неповторної індивідуальності, що має власні інтереси, потреби, погляди, особистісні цінності та прагне реалізації права обрання шляху саморозвитку й самовизначення. Від активної життєвої позиції випускника закладу вищої освіти, від наявності у нього лідерських якостей багато в чому залежить його конкурентоспроможність як майбутнього фахівця.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Adair, J. (2007). *Develop your leadership skills*. 2nd ed. MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall, 100.
- Bass, B. & Riggio, R. (2005). *Transformational Leadership*. 2nd Edition. New York. Psychology Press, 296. DOI: [10.4324/9781410617095](https://doi.org/10.4324/9781410617095).
- Bennis, W.G. (2009). On Becoming a Leader. Perseus Books Group, 296. DOI: 10.4324/9781410617095.
- Вороніна, К. О. (2009). Особливості вивчення рівня лідерських здібностей. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка*. XI(3), 99-107.
- Гоулман, Д., Маккі, Е. & Бояціс Р. (2019). *Емоційний інтелект лідера*. Пер. з англ. В. Глінка. Київ: Наш формат, 288.
- Гура, Т. В. & Пономарьов, О. С. (2016). Соціально-психологічні вимоги до особистості лідера та характеру його мислення. *Проблеми сучасної психології*, 90-102. DOI: [10.32626/2227-6246.2016-34](https://doi.org/10.32626/2227-6246.2016-34).
- Дудка, Т. & Гребенюк В. (2022). Педагогічне моделювання процесу формування професійної компетентності магістрів гуманітарних спеціальностей. *Вісник НАУ. Серія: Педагогіка. Психологія*, 2(21), 18-22. DOI: [10.18372/2411-264X.21.17076](https://doi.org/10.18372/2411-264X.21.17076).
- Калашнікова, С. А. (2010). *Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства*. Монографія. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 380.
- Марусинець, М. М. (2016). Рефлексивна парадигма в координатах модернізації підготовки психологів. *Наука і освіта*, 10, 82-87. DOI: [10.24195/2414-4665-2016-10-16](https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-10-16).
- Міляєва, В. Р. (2017). Підходи до визначення поняття професійної компетентності на засадах лідерства в сучасній психологічній теорії. *Міжнародний науковий журнал Університети і лідерство*, 1(1), 1-10.
- Мітлош, А. В. (2007). *Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань*: Автореф. дис. канд. психол. наук. Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 20.
- Романовський, О. Г. (2017). *Лідерські якості в професійній діяльності*. Харків: НТУ «ХП», 143.
- Шапар, В. Б. (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Харків: Прапор, 640.
- Yukl, G. (2012). *Effective Leadership Behavior: What We Know and What Questions Need More Attention*. *Academy of Management Perspectives*. 26(4), 66-85. DOI: [10.5465/2012.0088](https://doi.org/10.5465/2012.0088).

REFERENCES

- Adair, J. (2007). *Develop your leadership skills*. 2nd ed. MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall, 100.
- Bass, B. & Riggio, R. (2005). *Transformational Leadership*. 2nd Edition. New York. Psychology Press, 296. DOI: [10.4324/9781410617095](https://doi.org/10.4324/9781410617095).
- Bennis, W.G. (2009). On Becoming a Leader. Perseus Books Group, 296. DOI: 10.4324/9781410617095.
- Voronina, K. (2009). *Osoblyvosti vyvchennia rivnia liderskykh zdibnostei* [Features of studying the level of leadership skills]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. pr. instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy*. Kyiv. 11(3), 99-107.

Goulman, D., Makki, E. & Boiatsis, R. (2019). Emotiiniy intellekt lidera [Primal Leadership, With a New Preface by the Authors: Unleashing the Power of Emotional Intelligence]. Hlinka V., Trans. Kyiv : Nash format, 288.

Dudka, T. & Hrebeniuk, V. (2022). Pedagogichne modeliuвання protsesu formuvannya profesiinoy kompetentnosti mahistriv humanitarnykh spetsialnostei [Pedagogical simulation of the professional competence formation process in the masters of humanities]. *Visnyk NAU. Seriya: Pedagogika. Psykholohiia*, 2(21), 18-22. DOI: 10.18372/2411-264X.21.17076.

Hura, T. V. & Ponomariov, O. S. (2016). Sotsialno-psykholohichni vymohy do osobystosti lidera ta kharakteru yoho myslennia [Social and psychological demands on leader's personality and character of his thinking]. *Problems of Modern Psychology: Collection of research papers*, issue 34, 90-102. DOI: 10.32626/2227-6246.2016-34.

Kalashnikova, S. A. (2010). Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva: Monohrafiia. [Educational paradigm of professional management on the basis of leadership: Monograph]. K.: Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 380.

Marusinets, M. M. (2016). Refleksyivna paradyhma v koordynatakh modernizatsii pidhotovky psykholohiv [Reflexive approaches in modernisation of future psychologists' training]. *Nauka i osvita*, 10, 82-87. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-10-16.

Miliaieva, V. R. (2017). Pidkhody do vyznachennia poniattia profesiinoy kompetentnosti na zasadakh liderstva v suchasniy psykholohichniy teorii [Approaches of definitions of the concept of professional competence based on leadership in modern psychology]. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 1, 1-10.

Mitlosh, A. V. (2007). Psykholohichniy analiz liderskoi obdarovanosti chleniv molodizhnykh hromadskykh obiednan. [Psychological analyse of leadership giftness of youth public association]. Extended abstract of candidate's thesis, 20.

Romanovskyi, O. H. (Eds.). (2017). Lidetski yakosti v profesiinii diialnosti [Leadership qualities in professional work]. Kharkiv: NTU «KhPI», 143.

Shapar, V. B. (2007). Suchasnyi tлумachnyi psykholohichniy slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor, 640.

Yukl, G. (2012). Effective Leadership Behavior: What We Know and What Questions Need More Attention. *Academy of Management Perspectives*. 26(4), 66-85. DOI: 10.5465/2012.0088.

L. Aleksieienko-Lemovska

FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS MAJORINGS IN HUMANITIES

Abstract

The article examines the peculiarities of the formation of leadership qualities in students of humanitarian specialties, the specifics of the organization of the educational process of a higher education institution. Leadership qualities of a modern specialist are described: general professional, creative, socio-psychological, socio-communicative. The components that define a leader are highlighted. The main personality traits of the future specialist are structured by components: communicative, organizational, gnostic, and constructive. It was determined that the leadership is considered to be a internal state of a motivated person, aimed at achieving success, confident in decisions, purposeful in professional activities. Leadership qualities of an individual are defined as a direct condition for the realization of leadership. Development of the methodology for the formation of leadership qualities on the basis of personal responsibility is based on activity, person-oriented, axiological, system, and competence approaches, the principle of development. The types of technologies that are most effectively used for personal development are presented. It was determined that the psychological and pedagogical conditions for the effective development of leadership qualities of students of humanitarian specialties in a higher education institution are: consideration of individual psychological characteristics and development of students' leadership motivation; development of responsibility; creation of a developmental personal-oriented environment; ensuring targeted development of leadership qualities of future specialists. It is necessary to take into account the features of the social environment, the specifics of professional activity and the challenges facing future specialists.

Key words: leadership qualities; psychological and pedagogic conditions; students of humanitarian specialties; higher educational institution.